

православ'я (православ'я, с. 59), назви населених пунктів (с. 44, 202) та ін. Логічніше говорити про Першу святу Сповідь, а не Перше святе Причастя, оскільки діти причащаються часто ще на руках у матерів (с. 62).

Перелік таких і подібних зауважень можна продовжувати, але всі вони подібні і при бажанні авторів і упорядника в майбутньому їх можна уникнути. Тому на цьому завершу короткий огляд “Слова про Нижанковичі”. Вважаю, що нижанковичани за-слуговують на краще і грамотніше висвітлення своєї історії і культури. Сподіваюся, що в майбутньому вони отримають дійсно наукову і виважену за фактами і трактуванням працю про своє містечко зі славними історичними традиціями і багатою духовною та матеріальною культурою.

Михайло КРІЛЬ

Францішек Равіта-Гавронський як дослідник українського
минулого
(**Eugeniusz Koko, Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930)**
wobec Ukrainy i jej przeszłości, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu
Gdańskiego 2006, 276 s.)

Взаємні національні уявлення, стереотипи та кліше, якими вони обростають, зазвичай мають своїх авторів. Коли йдеться про злам XIX – XX ст., то у формуванні суспільної думки про той чи інший народ важко переоцінити роль преси та популярної літератури – засобів швидкого і емоційно підкріпленого інформування широких мас населення. У випадку польсько-українських національних взаємин таким голосним ретранслятором української теми для польської аудиторії став Францішек Равіта-Гавронський. Обдарований журналіст та літератор, що народився в Україні, обрав історію цієї землі об'єктом ос обливої уваги. Безумовний письменницький талант помножений на неабияку працьовитість робив його праці популярними в зацікавленому українськими проблемами середовищі польського суспільства. А серед провідних діячів польських націоналістичних угруповань погляди Ф. Равіти-Гавронського з цього питання взагалі вважалися доволі авторитетними. Проте творчість Ф. Равіти-Гавронського була вельми специфічною, оскільки той образ України який він творив був позначений негативізмом. Але міцно вкорінювався і знаходив відгуки в розбурханому протистояннями з українцями польському суспільстві, та так, що відголоси акцентованої Равітою “теорії кресів” спостерігаються й досі¹.

Сприймаючи українців крізь призму української історії, Ф. Равіта-Гавронський вважав, що ця спільнота успадкувала козацькі анархічні традиції. Таке бачення передовсім зумовлено зростанням наприкінці XIX ст. українських національно-незалежницьких прагнень, що почали суттєво підважувати традиційний лад. Це створювало потенційні загрози для поляків, котрі жили в Україні, позаяк заперечувалася можливість приєднання цих земель до майбутньої Польщі. Відтак у творчості Равіти так багато паралелей між козацькими XVI – XVII століттями та сучасністю і постійного наголошування на тому, що остання успадкувала найбільш негативні риси минулого. Такий очевидно

тенденційний підхід, коли результати відомі “a priori”, а наукова аргументація лише позірна, надав працям Ф. Равіти-Гавронського виразної публіцистичності.

Отже є потреба ближче ознайомитися з творчістю цієї все ж непересічної особистості. І таку можливість отримуємо завдяки праці сучасного польського історика Є. Коко – першій в історіографії спробі цілісно реконструювати біографію Ф. Равіти-Гавронського та специфіку його досліджень історії України², що була видана у 2006 році. Прикметно, що цього ж року побачила світ і праця краківського дослідника Б. Ганцажа “Ми, шляхта українська... Нарис життя і діяльності Вацлава Липинського 1882 – 1914”³. Але якщо у ній йшлося про “рідкісний для польської історіографії випадок зацікавлення поляком, що обрав іншу ідентичність та великою мірою прислужився формуванню державницької свідомості українського народу, перетворенню його на модерну націю”⁴, то Є. Коко звертається до відверто одіозної щодо всього українського особистості.

Автор має на меті висвітлити життєвий шлях Равіти та з’ясувати бачення ним українського питання, що мало б сприяти кращому розумінню того, як ставилися до цих проблем тогочасні провідні польські суспільно-політичні та інтелектуальні кола. Це і визначило структуру праці. Перший розділ монографії – суто біографічний, з особливим акцентом на початковому періоді життя Равіти, часі, коли відбувалося становлення його особистості, супроводжуване доволі складним вибором напрямку діяльності. Автор зосередився на з’ясуванні його життєвих колізій, свідомо не надто акцентуючи на поглядах Равіти. У другому і третьому розділах автор з’ясовував особливості науково-історичної спадщини свого героя, що плавно перейшло в характеристику репрезентації минулого України в його працях, подану в заключній частині книги.

Є. Коко вибудовує матеріал відповідно до поставлених завдань, ґрунтуючи його на широкому спектрі джерел: епістолярній спадщині та спогадах самого Ф. Равіти-Гавронського, його наукових дослідженнях та публіцистиці, мемуарах сучасників, історіографічних опрацюваннях тощо. Специфіка цієї великої за обсягом джерельної бази вимагала від автора неабиякої ерудиції, ретельного зібрання, систематизації та порівняння матеріалів. Зауважимо також, що залучений Є. Коко матеріал дозволяє розгорнути цю біографічну реконструкцію на широкому історичному тлі, враховуючи різноманітні контексти тих часів. Є. Коко глибоко занурюється в проблематику досліджень свого героя, що вказує на добру поінформованість автора в питаннях української історії. Водночас він постійно аналізує й порівнює сучасний стан українських і польських досліджень з тієї чи іншої проблеми. Назагал, рішення автора щодо відбору матеріалу та форми його подачі є дуже адекватними.

В оцінках поглядів та діяльності Равіти у Є. Коко виразно проступає намагання зрозуміти і пояснити його, що, однак, аж ніяк не розглядається як спроба виправдати свого героя, а лише глибше з’ясувати його мотивацію. Є. Коко виступає прихильником уявлень, згідно з якими біографія історика є ключем до правдивого розуміння поглядів людини, які слід сприймати в контексті чинників особистого життя, тому багато уваги приділяє життєпису Ф. Равіти-Гавронського. Спроби автора пізнати свого героя, вивчаючи найдрібніші деталі його життя, досліджуючи та інтерпретуючи мотиви творчої та дослідницької праці, максимально точно відтворюючи бачення епохи, унеможливило механічне реконструювання біографії. Відтворення рис характеру Равіти, звичок, зовнішності, манер, ставлення до інших – від інтимного оточення до зовнішнього світу, відстежування еволюції ідей та уявлень – сприяло змалюванню доволі реалістичного образу героя, що постає перед нами живою людиною, зі своїми

успіхами і розчаруваннями, клопотами і страхами, звичайними радощами та смутком. Людиною не простої долі, сповненої драматичними подіями різних епох, які поставали в надзвичайно відмінних образах ХІХ та ХХ століть.

Народжений 11 листопада 1846 року на Брацлавщині, Ф. Равіта-Гавронський прожив довге життя, у якому були і Січневе повстання 1863 р., і Перша світова війна (1914 р.), і відновлення незалежності Польщі (1918 р.). Він жив у трьох різних державах з відмінним суспільним ладом, іншими політичними установками, розбіжними моделями розвитку. Шляхтич за походженням, Равіта народився і виховувався на Правобережній Україні, і вважав ці терени своєю батьківщиною, а себе “gente Ruthenus natione Polonus”. Плідний і талановитий публіцист та успішний письменник, він у своїх творах відобразив чимало подій, свідком яких був особисто. У середині ХІХ ст., коли Равіта з’явився на світ у знатній родині в Україні, феодально-панщизняна система гарантувала цій групі значні привілеї, а залишки інституцій давньої Речі Посполитої у вигляді шляхетського самоврядування на цих теренах творили ілюзію певної незалежності від російських завойовників. А от добігав кінця його шлях вже в міжвоєнні роки, коли демократизація суспільно-політичного життя принесла поважне ослаблення позицій землевласників – стану, з яким він себе виразно ідентифікував.

Батько Францішека – А. Гавронський гербу Равич – походив з польської родини, що осіла в Україні в ХVІ ст., і був урядником канцелярії генерал-губернатора в Києві. Мати, Ю. Шостаковська, походила зі старої руської шляхти, котра наприкінці ХVІІ ст. перейшла до римо-католицького обряду. І батькова, і материна родини були заможними і вельми чисельними. Потреба з’ясувати мотивацію рутенського вибору Ф. Равіта-Гавронського змушує автора звернутися до витоків становлення його особистості – часів дитинства. У своїх спогадах Равіта з величезною теплотою згадує дитинство, що минуло у великому, велелюдному і затишному будинку серед мальовничої природи України. Він також багато уваги присвячував змалюванню тодішнього способу життя представників його кола, ідеалізуючи практично все, навіть патріархальність стосунків із селянами. Хоча, саме в цей час відбулась драматична подія, що, як вважає Є. Коко, вплинула на ставлення Равіти до українців як бунтівників та розбійників. Ідеться про напад на екіпаж родини Гавронських, учинений селянами, у сутичці з якими косою було поранено батька. Згодом у спогадах Равіта писав: “Я бачив кров на долоні батька кожен раз, коли згодом мені доводилося писати про історію козаччини чи гайдамаччину” (с. 17).

Першим справжнім життєвим випробуванням для Равіти стала необхідність покинути батьківський дім для здобуття освіти – спершу в підготовчій школі у Вінниці, а згодом, з 1855 р., у Другій київській гімназії. “Різка зміна умов життя для дев’ятилітнього хлопця, – пише Є. Коко, – була справжнім шоком і залишила в його психіці значний слід. Позбавлений затишку родинного оточення, м’який, нервовий, вразливий хлопчина, вихований в абсолютній свободі українського села, знагла був ув’язнений, позбавлений свободи, простору, природи.... Він із жахом згадував про це навіть через десятиліття” (с. 29). Останні роки перебування Равіти в Києві збіглися з вибухом Січневого повстання, за участь у якому він був заарештований та ув’язнений на півтора року. Це мало значний вплив на формування його особистості: раптом різко подорослішав, став замкнутим, а також сповнився прогресивними суспільно-політичними ідеями.

Після звільнення з-під арешту Равіта протягом двох семестрів приватно відвідував у Київському університеті лекції з політекономії, статистики, цивільного права, а також літератури, очікуючи дозволу на можливість навчатися офіційного. Проте йому

відмовили з політичних міркувань, і на сімейній раді було вирішено, що Равіта має здобувати економічну, як найменш політизовану, освіту у рільничій школі в Дублянах, що біля Львова. Після завершення навчання він повернувся до Києва, але спроби жити самостійно, занурившись в атмосферу творчої молоді, йому швидко набридли. Є. Коко припускає, що це відбулося через певну світоглядну переорієнтацію, коли прагнення відновлення польської держави відступили в його свідомості перед питаннями соціального характеру, замішаних на модних у тодішній російській імперії нігілістичних темах. Він вирішив повернутися додому, де, на вимогу родини, проходив професійну практику у різних маєтках, водночас, за власним покликом, займаючись історичною самоосвітою. Вельми показово і дуже цікаво для ілюстрації різнобічної обдарованості свого героя Є. Коко наводить інформацію про те, як наприкінці 70-х років XIX ст. Равіта захопився проблемою вирощування цукрових буряків. Він розробив і запровадив технологію отримання власного насінневого матеріалу (який до того часу в Україну виключно імпортувався) і навіть написав про це "Практичний підручник з вирощування цукрових буряків" (1882 р.), за що отримав нагороду Центрального правління Познанського економічного товариства. Згодом Равіта видав ще декілька праць з рільництва. "Однак, – як пише Є. Коко, – це не влаштувало його, він постійно відчував внутрішню роздвоєність, від якої рятувався, занурюючись у сфери історії і літератури" (с. 34).

"Пошуки себе" у Ф. Равіти-Гавронського були доволі тривалими. Він перепробував багато занять, аж поки остаточно не зупинився на літературно-публіцистичній праці, у якій вбачав гарантії відродження національного організму, починаючи з нижчих суспільних верств. Свою творчу діяльність Ф. Равіта-Гавронський розпочав допіру у 1881 р. у віці 36 років. Свої перші літературні спроби показав знаній польській письменниці Елізі Ожешко. Отримавши загалом позитивну оцінку цих нарисів, Ф. Равіта-Гавронський вирушив у подорож Європою, задля ближчого знайомства з представниками польської еміграції. У Женеві зустрівся зі своїм кумиром, письменником З. Мільковським, що також походив з України. А коли у 1883 р. повернувся до Києва, налагодив творчі контакти з поетом В. Висоцьким та етнографом Ч. Нейманом. Саме в їхньому колі вперше виникла ідея видавати польський літературно-культурологічний часопис, довкола якого могли б гуртуватися місцеві мистці, зокрема й українці, і який був би доступний ширшому колу читачів. Але реалізувати ці плани не вдалося. Натомість Ф. Равіта-Гавронський активно працював, публікуючи різноманітні рецензії та огляди української літературної продукції на сторінках польської періодичної преси. Він навіть готував монографію про Т. Шевченка і разом з Ч. Нейманом планував написати історію української літератури. Саме на цей час припадає початок діяльності Ф. Равіти-Гавронського і як літератора – автора історичних нарисів з життя українського народу (і 1886 року під псевдонімом Марина Виговська видав повість "Баба Мотря").

Незабаром Ф. Равіта-Гавронський влаштував і своє особисте життя, одружившись з Антоніною Мільковською, донькою З. Мільковського. Оселившись у Варшаві, він продовжував літературно-публіцистичну діяльність, публікував у часописах популярно-наукові нариси, здійснював огляди та готував рецензії. Цікавився соціально-економічною проблематикою, порушував і вельми гострі, як на кінець XIX ст., гендерні питання. У варшавський період діяльності з'явилися і його перші історико-наукові розвідки, присвячені колонізації і життю дрібної шляхти київського Полісся у XVI – XVII ст.

З'ясовуючи особливості творчості Ф. Равіти-Гавронського, Є. Коко зазначає, що значний вплив на її формування мала тогочасна інтелектуальна атмосфера. У поглядах

Равіти на суспільство та роль і завдання літератури виразно почали проступати ідеї органічної праці. Також Є. Коко зосереджує увагу на тому, як Ф. Равіта-Гавронський розумів роль і завдання літератури, що у той час своїм характером та змістом не відрізнялася від публіцистики і виконувала доволі утилітарні завдання.

Автор докладно реконструював й один з найбільш плідних періодів творчості Равіти – час його діяльності у Львові. У 1892 р. родина Гавронських переїхала до столиці Галичини, оскільки мала на меті виховати дітей у “польському дусі”. У Львові Равіта швидко заангажувався у культурно-просвітительську діяльність: разом з В. Белзою брав участь у роботі Літературно-мистецького кола, співпрацював з Літературним товариством ім. А. Міцкевича, організацією “Macierza Polska”, що опікувалась освітою нижчих соціальних верств (видавала доступні для бідного населення книжки), львівськими періодичними виданнями. Був також членом Товариства журналістів (з 1909 р. – Союзу польських журналістів) та Товариства шанувальників історії Львова.

Вивчаючи львівський період життя Ф. Равіти-Гавронського, не можна оминати увагою і його політичну, тісно пов'язану з “ендеками”, діяльність. У 1900 р. він вступив до лав Ліги Народової й очолив львівське коло товариства Народної школи. Скажімо захоплення Равітою суспільно-політичними ідеями Є. Коко демонструє на прикладі купівлі ним газети “Wiek XX” задля просвітництва та популяризації національно-демократичних ідей. Однак після того, як львівська організація “ендеків” придбала “Słowo Polskie”, зробивши його рупором власних ідей, Равіта, собі у збиток, закрив видання “Wiek XX”, щоб не розпорозувати ринок. Проте у 1903 р. він відійшов від активної співпраці з цією політичною силою. Вважають, що причиною цього дистанціювання було несприйняття Равітою, як представником шляхетського стану, люмпенізації національних ідей та дріб'язковості політичної боротьби за владу всередині партії, котру почали демонструвати її львівські очільники. І все ж трохи згодом Ф. Равіта-Гавронський доволі активно долучався до створення і Ради Народової (1907 р.), і Польської Ліги Народової (1908 р.)

Щоб рельєфніше презентувати постать Ф. Равіти-Гавронського, Є. Коко висвітлює і його підприємницьку діяльність. Аграрій за освітою, він придбав у 1901 р. невеликий фільварок біля Львова. Намагаючись розбудувати господарство, Равіта зіштовхнувся зі специфічними реаліями корумпованого львівського ринку і, змінивши декілька видів діяльності, таки протримався на ньому майже десять років, налагодивши виробництво і збут хліба. Проте на заваді подальшої діяльності стала його надмірна активність з колонізації провінції, що призвело до конфліктів з українськими селянами.

У львівський період свого життя Ф. Равіта-Гавронський, продовжуючи займатися літературно-публіцистичною творчістю, все частіше звертався до історичної проблематики, фокусуючись на питаннях економіки та генеалогії. Водночас у співавторстві з Марією Ільницькою видав популярну версію історії Польщі (1885 р.), досліджував історію визвольних змагань поляків у XVIII – XIX ст., зокрема був автором двотомної “Історії 1863 року на Русі”. Це була тема, яку Равіта активно популяризував, оскільки був добре обізнаний з нею. Тому, коли на відзначення 50-річчя останнього польського зриву було оголошено конкурс на кращу наукову і популярну працю, він анонімно взяв участь у змаганні і переміг з науково-популярним нарисом “Боротьба за свободу у 1863 р.” Але за збігом обставин саме Равіта був головою комітету з відзначення згаданої події і все б нічого, та Равіта, водночас, був головою комітету з відзначення події. Коли ж коштом цієї організації твір було опубліковано й оприлюднено ім'я ав-

тора, це викликало неабияке обурення та критику багатьох поважних осіб, що змусило Равіту покинути посаду, а згодом і Львів.

Наприкінці XIX ст. Ф. Равіта-Гавронський розпочав також систематичні дослідження з історії України, зокрема козаччини та гайдамацьких рухів. А на початок нового століття ці теми вже виразно домінували в його творчості. Однією з яскравих сторінок цієї діяльності стала ініціатива видавати у Львові часопис “Ruś”, присвячений минулому України та польсько-українським стосункам. Проект виник, як зазначав сам Ф. Равіта-Гавронський, з потреби захистити польську історію від наклепів “розгнужданих руських істориків, нафабрикованих М. Грушевським” (ст. 91). Поставши винятково на ентузіазмі Равіти та його особистих контактах, без додаткової інтелектуальної та фінансової підтримки й особливого суспільного сприйняття, часопис, що видавався протягом 1911 року, припинив своє існування.

Подальші події з життя свого героя автор висвітлює менш виразно, акцентуючи, здебільшого на негараздах, спричинених війною, коли питання творчості часто відступали перед проблемами банального виживання. У 1913 р. Ф. Равіта-Гавронський з родиною переїхав до Кракова – міста, що йому завжди імпонувало. Тут його застала Перша світова війна, вибух якої лякав можливістю німецькою окупацією Польщі. “Життя з австріяками на слов’янській землі можливе, а з німцями – ніколи. То одвічні винищувачі всього слов’янського”, – писав Равіта (с. 103). В умовах війни у вже немолодого чоловіка розпочались негаразди зі здоров’ям та значні фінансові клопоти. У 1920 р. він з родиною перебрався під у Юзефів під Варшаву, де й провів останнє десятиліття свого життя. Проте потреба утримувати сім’ю, попри поважний вік, стимулювала до продовження активної літературно-публіцистичної та дослідницької діяльності. У працях того часу Равіта залишався послідовним прихильником націонал-демократичних ідей. Одначе, як представник шляхетського стану, що зійшов із суспільно-політичної та економічної арени відновленої Польщі, доволі критично і різко оцінював її реалії.

Помер Ф. Равіта-Гавронський 16 квітня 1930 р. Згідно з його останньою волею повідомлення про це в пресу передали вже після похорону. “Парадоксально, – пише Є. Коко, – але в приватному житті фаховий журналіст Ф. Равіта-Гавронський завжди намагався уникати розголосу”.

Підсумовуючи цей біографічний розділ монографії, зауважимо, що, попри виразну неоднозначність у трактуванні особистості Равіти, не можна не помітити певної симпатії Є.Коко до свого героя, з яким за роки дослідження часто немовби “зживаєшся”, інколи навіть приміряючи на себе його роль. Але погодимось тут з дослідницею Х.Арендт, котра вважає, що біограф, який прихильно ставиться до свого героя, все ж залишає за собою право для доброзичливої критики, одначе уникає небезпеки і відстороненого об’єктивізму, й обох крайнощів суб’єктивізму, – апологетики та розвінчування⁵.

Відштовхуючись від твердження, що наблизитися до об’єктивної оцінки тих чи інших біографічних реконструкцій можна, придивляючись до того, наскільки виваженим і точним є біограф у процесі висвітлення зв’язків між життям і працями свого героя”, можемо відзначити: Є.Коко чітко усвідомлює й адекватно трактує ці впливи, що виразно проступає в наступних розділах його монографії.

Другу частину книги присвячено умовам формування, характеру і верстату історичної творчості Ф. Равіти-Гавронського. Перший підрозділ автор назвав “Як Мохорт”, порівнюючи свого героя з образом поетичного “кресового” рицаря, оборонця віри і вітчизни, витвореного художньою уявою Вінцентія Поля.

Нагадаємо, що Ф. Равіта-Гавронський, родовитий шляхтич, фаховий інженер-аграрій, прославився, проте, своєю літературно-публіцистичною та історико-дослідницькою працею. З'ясовуючи мотивацію вибору цієї діяльності, спрямованої на досягнення минулого, автор наводить слова свого героя, що “споглядаючи після київського ув'язнення руїни Давньої Польщі, які бачив повсюдно – від Житомира до Володимира, відчув злам у власному житті. Після того намагався пізнати минуле, руїни якого оглядав, пізнавши ж ближче, вирішив стати оборонцем цього минулого” (с. 125). Окрім того, згадуючи про свої дитячі роки, писав, що “вони минули в атмосфері, котра наповнювала його молоду душу враженнями від української природи і старопольського життя”. На думку Є.Коко, саме цей період, найбільш сензитивний для формування емоційних зв'язків, і став основою того, що Україну Ф. Равіта-Гавронський трактував як свою малу Батьківщину. Це дозволяє припустити, що Україна була для нього й своєрідною ідеологічною вітчизною – поняттям, про яке свого часу С. Оссовський писав, що воно проектується на ставлення до приватної вітчизни, надаючи йому морального забарвлення, яке проявляється у якості певного обов'язку (с. 126). Надзвичайно важливим для формування світогляду Ф. Равіти-Гавронського було усвідомлення свого походження, що особливо наклало відбиток на його особистість. Згаданий факт підкреслювали ще сучасники, зокрема М. Ролле, який, характеризуючи Равіту, писав: “Це типовий шляхтич, і якби він жив у попередні віки, складав би проекти відродження Речі Посполитої, та при появі ворогів кидав би перо, брав коня і вирушав у поле, де його озброєної руки потребувала Вітчизна” (с. 126).

Характеризуючи особливості історичної свідомості Ф. Равіти-Гавронського, Є. Коко представляє її цілісною структурою, що складалася з тісно взаємопов'язаних між собою елементів: державної, національної, суспільної та релігійної сфер. Домінувала в цьому конгломераті саме державна свідомість, спрямована на проблему можливості існування Польщі як незалежного політичного утворення. Автор пояснює це фактом приналежності Ф. Равіти-Гавронського до аристократичного стану, який, попри загибель держави, все ж почувався господарем її колишніх територій. У творчості Ф. Равіти-Гавронського це проявлялося в інтересі до питань, пов'язаних із суспільними реаліями польської присутності на Правобережжі України. Ще на початках своєї кар'єри як історика його особливо захоплювали проблеми заснованого на принципах сюзеренітету співіснування польської еліти та простого (українського) народу. З цього приводу він писав: “Коли в народі, який ми довго пригноблювали, починає пробуджуватися нова сила і життєдайність, коли найосвіченіші його верстви починають прихилитися до нас, найбільшим завданням є розпізнати це пробудження і використати його для нашого спільного майбутнього” (с. 41).

Проте виглядає, що з плином часу його переконання у ворожості українського селянства щораз більше зростали. Якщо ще у 80-х рр. XIX ст. він не втрачав надій на налагодження стосунків у межах концепції “Немає Польщі без України, а України без Польщі”, то вже в наступному десятилітті його життєва позиція суттєво змінилася. Це було інспіровано розвитком українського національного руху, особливо бурхливого в Східній Галичині, куди Ф. Равіта-Гавронський перебрався у 1892 р. Саме тоді розпочинаються його завзяті полеміки з представниками української сторони – і в історичних працях, присвячених історії козаччини та гайдамацьким рухам, і в публіцистиці на поточні теми.

Але ця його “звитязна” боротьба мала сумнівні наслідки. З цього приводу Є. Коко зауважує, що “у сфері формування суспільної свідомості результатом творчості Равіти

стала жорстка польсько-українська конфронтація, що насправді вельми відрізнялася від очікуваних цілей – оборони ідеї давньої Речі Посполитої. Оскільки до масових уявлень сильніше і краще сягав поширюваний у його працях негативний стереотип народу-сусіда, то дистанція та почуття відчуження від його письменництва лише поглиблювалися. Це щораз більше віддаляло можливість польсько-української політичної співпраці та національного порозуміння” (с. 130).

Щоправда, бачення цих процесів дещо змінилося у Равіті під час Першої світової війни. Уже після Ризького миру він писав: “Відірвана від Польщі Русь не має таких сильних зв’язків з нами, щоби на них можна було будувати майбутню польську державу” (с. 130). Ці його більш пізні рефлексії, зазначає автор, були значно реалістичнішими, оскільки міф давньої Речі Посполитої, який визначав і його спосіб мислення, і світовідчуття, залишився в минулому. Реальністю стало постання нової польської держави, інтереси якої були для Ф. Равіті-Гавронського основним критерієм оцінки актуальних суспільно-політичних явищ. І ці нові реалії змінили розуміння питань польської заангажованості у минуле Сходу. Скажімо, звертаючись у 1920 р. до проблеми польських меншин в Україні, він писав: “Поляки на Русі – то рештки нашого світлого минулого, але боротьба за нього виглядала би так, як би хтось з охопленого полум’ям дому хотів винести портрет прабабусі” (с. 130-131). І все ж, Ф. Равіті-Гавронський не втрачав надії на те, що в майбутньому Україна ще повернеться у бік Польщі.

Окремий підрозділ своєї монографії Є. Коко присвятив дослідженню специфіки розуміння Ф. Равітію-Гавронським етнічних назв “Русь-Україна”, “русини-українці”. Так, терміни “Русь” і “русини” сприймалися в контексті акцентованої ним норманської теорії. Ф. Равіті-Гавронський розглядав русинів радше як етнографічну масу, оскільки в його уявленні поняття “народ” пов’язувалося з існуванням держави. Тому про русинів як народ він говорить не в державно-політичному, а в родовому значенні – як про конгломерат громад чи родів. Як першорядну в історико-географічному сенсі Равіті розглядав також і назву “Україна”, вважаючи, що хронологічно її спершу використовували для позначення окраїнних, пограничних земель, а згодом це поняття ширилося до означення меж всієї провінції. Сам він найчастіше називав Україною тогочасну Київську губернію. На його думку, ця назва не була етнографічним поняттям, а означала лише територію проживання. У такому річищі він розумів і поняття “українець”, про що вже йшлося, тривалий час називаючи то українцем то русином себе самого.

Саме тому, пише Є. Коко, особливо негативно Ф. Равіті-Гавронський сприймав трактування цих понять М. Грушевським, що аргументовано доводив протилежне. З плином часу, зважаючи на соціально-політичні збурення спричинені Першою світовою війною, погляди Равіті дещо еволюціонували, і він почав вважати, що “назва Україна репрезентує не етнографічну єдність, а політичний вектор з ідеалами граничного націоналізму” (с. 133).

Є. Коко намагаючись пояснити опозицію Ф. Равіті-Гавронського до поглядів М. Грушевського, пропонує відштовхуватись від протилежного в своїй основі розуміння ними національного питання. “Видається, – пише Є. Коко, – що репрезентовані погляди можна звести до двох дефініцій, які запропонував свого часу Е. Геллнер: культурологічної та волонтаристської. Саме з останнім Е. Геллнер пов’язував ті явища, що відповідали епосі індустріального суспільства, коли націоналізм створює народи, а не навпаки” (с. 133). Зазначимо, що цей маленький “термінологічний” підрозділ є, проте, одним із ключових для розуміння історіографічної творчості Ф. Равіті-Гавронського.

Вельми важливим у вивченні поглядів Равіти є фрагмент монографії, присвячений його ставленню до розвитку українського національного руху в XIX – XX ст. Так, процес поживлення національної свідомості в Україні у XIX ст. Ф. Равіта-Гавронський, на відміну від українських істориків, пов'язував з Правобережжям, підкреслюючи вплив традицій давньої Речі Посполитої, в якій поняття “державна свобода” проникло в усі суспільні верстви. Саме в цій частині України, на його думку, лунав потужний голос Т. Шевченка, котрий повернув “сплячому” народу забуті слова: воля, слава, козаччина. Проте, оцінюючи вплив його поезії на українське суспільство, говорив, що “вона створила фальшиве національне тло і стала не ушляхетнювальним середовищем, а неетичним чинником у темній, що повільно рухалася до самоусвідомлення, масі” (с. 134).

Осібнo зупиняється Є. Коко і на вельми показовій, у контексті згаданого дослідження, позитивній характеристиці Ф. Равітою-Гавронським діяльності Кирило-Мефодіївського братства, виникнення якого він вважав проявом зростання української національної свідомості. Схвально відгукувався Равіта й про рух “хлопоманів”, оскільки його зініціювала польська молодь шляхетського походження. Зрештою, як згадувалося, у 80-ті рр. XIX ст., коли українсько-польські протистояння ще не були такими гострими, Ф. Равіта-Гавронський плекав надію на співпрацю, яка, на його думку, мала би розгортатись у контексті спільного історичного минулого. Тоді він ще писав: “Межуємо з людьми одного з нами кореня...треба рахуватися з тими елементами, які нас оточують, – з Руссю” (с. 136).

Щодо публіцистики Ф. Равіти-Гавронського кін. XIX ст., то в ній багато уваги було присвячено політичним ініціативам, що мали на меті реалізацію польсько-української угоди в Галичині. Однак до договору “Бадені – Романчук” 1890 р. він поставився критично, вважаючи, що це призведе до зростання українських сил за рахунок поляків. Згодом, висловлюючи своє ставлення до праць М. Грушевського, Равіта наголошував, що той спричинився до посилення українського національного руху і стверджував, що до того часу спляче галицьке суспільство він вивів на дорогу ненависті до поляків.

У контексті “руського питання” Ф. Равіта-Гавронський вельми критично оцінював і національну політику Австрійської імперії, діяльність якої традиційно визначалася принципом “поділяй і володарюй”. Він писав: “Політика поблажливості до русинів та увага до козацького анархізму є цілеспрямованою і використовується як засіб ослаблення сусідньої держави, а урядове визнання української народності, якої вочевидь не існує, є політичним фабрикатом – зумисною провокацією з далекосяжними політичними намірами” (с. 142).

Динамічний розвиток українського національного руху та активне поширення гасел про незалежність України, спровокувавши помітну еволюцію поглядів Ф. Равіти-Гавронського, схилили його до вибору шляху дискредитації української національної ідеї. У 1907 р. анонімно було видано брошуру “Rzeczpospolita proletaryatu”. Брутальна за своїм змістом публікація, у якій Равіта акцентував на низькому культурно-цивілізаційному рівні українського народу та його класовій однорідності, спричинила справедливе обурення та спротив представників української сторони (с. 138).

Є. Коко зауважує, що на тлі суперечок про національний характер Східної Галичини емоції Ф. Равіти-Гавронського стають зрозумілими в контексті бачення ним суспільства, у якому, на його думку, мав би функціонувати традиційний становий суспільний устрій. Відповідно прагнення до його заміни українським, здебільшого селянським суспільством, пробуджувало в ньому різкий супротив.

Водночас Равіта не виключав і можливості порозуміння з українським національним рухом, знову ж таки звертаючи свої погляди на Наддніпрянську Україну, де “в невеликій групі київських русинів, згуртованих довкола часопису “Przegląd Krajowy” (1910 р.) та В. Липинського, панувало бажання до мирного співіснування з поляками” (с. 140). Переломним у цьому питанні було і постання у 1917 р. Української Народної Республіки. Її Ф. Равіта-Гавронський оцінював як передчасне утворення, котре не володіє не лише адміністративним ресурсом, але не має й власної інтелігенції, яка стояла б на рівні розуміння державних цілей і завдань. Акцентував і на тому, що український уряд, ліквідувавши велике землеволодіння і наважившись на поділ землі між селянами, спричинив “дику суспільну бурю” і знищив економічні підвалини власної держави. Але не рахуватися з цим утворенням, зауважує автор, уже було неможливо.

Оскільки праця Є. Коко присвячена діяльності Ф. Равіти-Гавронського як історика, то на чільному місці в монографії стоять питання його становлення як дослідника минулого. Уже згадувалося, що історичні студії Равіта розпочав у досить зрілому віці. Про мотиви своїх рішень він писав: “Дух історії і любов до минулого прийшли до мене раніше, ніж знання... історію власного народу я вивчав не для того, щоб стати колись бакалавром у школі і там обмінювати свої знання на хліб насущний, а щоб пізнаючи – сильніше любити... Я добре знав, що не дипломи навчають обивателів і їхні душі, а любов до минулого” (с. 148). Ф. Равіта-Гавронський усвідомлював труднощі історіописання, що впливали з браку його фахової освіти. Намагаючись якось зарадити цьому і розуміючи, що йти на наукові семінари запізно, він опановував дослідницькі методи на взірцевих для нього працях Я. Потоцького, Т. Войцеховського та ін.

Перше власне історичне дослідження Равіта у 1881 р. показав С. Лагуні, який своїм загалом позитивним відгуком заохотив його до продовження роботи. Ставлячи в заслугу джерельний, а не компілятивний характер цих студій, знаний історик, проте, звертав увагу на недостатнє опрацювання історіографії проблеми. Але Равіта критику не сприйняв, вважаючи, що саме це допомогло йому не лише зберегти самостійність у праці, а й навіть забезпечило певну її оригінальність (с. 150).

Назагал впадало у вічі дистанціювання Равіти у ставленні до професійних істориків. Це, на думку Є. Коко, було зумовлено певними його комплексами, пов'язаними з браком базової освіти. Давалися взнаки й різні національні упередження Ф. Равіти-Гавронського, який писав: “Я навчався історії свого народу не у Ліске чи Аскеназі, а з крові й руїн минулого. Так, я не мав звання, виданого на аркуші паперу як свідoctва про те, що був учнем того чи іншого німця або єврея. Моїми вчителями були Нарушевич та Лелевель” (с. 150-151).

Що стосується наукових завдань в історіографії, які Равіта ставив перед собою, то це було нагромадження фактів, їхня критика та інтерпретація, задля подальшого узагальнення з тієї чи іншої проблеми. Тобто він постає дослідником, методологічна позиція якого віддзеркалювала характерні риси історіографії XIX ст., остання ж зосереджувалася на критичній обробці інформації про факти (с. 151). “Відомо, – наголошує Є. Коко, – що Ф. Равіта-Гавронський не завжди дотримувався цих засад. Використовуючи джерела, не завжди був критичним щодо них – наводив чимало цитат, котрі залишав без коментарів. Про це, зокрема, писав Т. Корзон у рецензії на працю “Богдан Хмельницький”, опублікованій у “Kwartalniku Historycznym” за 1908 р. (с. 151). Більше того, додає Є. Коко, у виборі джерел Равіта був тенденційним, керувався націоналістичними поглядами, чого, зрештою, не приховував. У його творчості яскраво проступали упередження щодо інших народів, особливо українців. Це було почасти

віддзеркаленням тодішнього польсько-українського конфлікту і також надавало працям Равіти більше публіцистичного, аніж наукового характеру (с. 152).

У своїх історичних дослідженнях Равіта зосереджувався виключно на минулому України-Русі, що в його уяві була частиною давньої Речі Посполитої і яку він ототожнював з Польщею. Фактично історія Русі для нього стала історією Польщі. Основним об'єктом зацікавлень Ф. Равіти-Гавронського був феномен козаччини. Він пояснював мотиви такого вибору: “Витоками нашого політичного життя була Великопольща, з XVI ст. – Малопольща, а коли столицею стала Варшава, шальки політичного й економічного життя переважили у бік Русі. І саме Русь стала визначальною у його вкороченні” (с. 149).

З'ясовуючи причини занепаду держави, Равіта загалом поділяв погляди оптимістів. Водночас він доволі критично оцінював і роль шляхти у розвалі держави, й устрій Польщі XVIII ст., виходячи з усвідомлення його неефективності у боротьбі з козацькими загрозами. Це не заважало йому виразно дистанціюватися від песимістів, вважаючи їхні дослідження не лише шкідливими, а й такими, що на руку окупантам. І в цих питаннях він найгостріше полемізував з К. Шайнохою, котрий “оточивши козаччину ореолом мучеництва, переніс усі провини на наш бік, і гультяйські ватаги, згромаджені під щасливим проводом симпатиків романтичної атмосфери, надовго замкнули перед польським суспільством дорогу до правди” (с. 153).

Заключний, третій, розділ монографії присвячено історії України в працях Ф. Равіти-Гавронського. В опрацюванні цієї теми Равіта ще на початках своєї наукової кар'єри накреслив достатньо широкий план роботи, прагнучи представити проблему від зародження козаччини аж до сходження її з історичної арени. Не відступаючи від згаданого плану, Є.Коко крок за кроком, послідовно і детально оглядає доробок вченого, акцентуючи на сильних та слабких моментах кожного з досліджень та їх сприйнятті в тодішньому інтелектуальному середовищі. Треба зауважити, що в оглядах цих питань автор постійно апелює до бачення окреслених проблем у сучасній польській та українській історіографії, виявляючи неабияку ерудицію та знання цих питань.

Одним з перших великих досліджень Равіти стала праця “Соціально-державний устрій Русі XI – XII ст.” (1896 р.). У ній він намагався спростувати гіпотезу В.Антоновича про те, що козаки були пережитком старослов'янської общини, і виступав прихильником тюркської теорії походження козаків. Ще раз до цього питання Равіта повернувся в міжвоєнне двадцятиліття в праці “Генеза і розвиток ідеї козацтва в XVI ст.” (1924 р.). У вивченні козацтва він передовсім акцентував на джерелах наповнення згаданої суспільної групи, її етнічному складі та ролі польської місцевої та центральної влад у її формуванні. З приводу останнього навіть писав, що “через недалекоюсяжну політику польська держава сама собі виплекала найбільшого внутрішнього ворога”. Назагал козацтво Ф. Равіта-Гавронський трактував двояко: як деструктивну для польської держави та автодеструктивну для українського суспільства силу. Намагаючись порівняти роль козацького елемента в різних державних утвореннях стверджував: “Та ж сама сила (козацтво), котра стала корисною для Москви під її деспотичною і самовладною рукою, виявилася руйнівною в Польщі під егідою конституційної державності Речі Посполитої” (с. 164).

Один з підрозділів цього розділу монографії Є.Коко під назвою “Від Косинського до Хмельницького” присвячено праці Ф. Равіти-Гавронського “Богдан Хмельницький”. У першому її томі порушувалися питання взаємин Речі Посполитої з козащиною. Предметом прискіпливого розгляду Равіти стали умови та причини, що провокували постійні

конфлікти та, врешті, призвели до низки повстань, головний тягар відповідальності за які він покладав на козаків. Б. Хмельницького як центральну постать дослідження Равіта змальовував у негативних барвах. Розглядав різні гіпотези його походження, реконструював процес формування особистості козацького ватажка, з'ясував мотиви його протестного виступу та перебіг самого повстання, міжнародні політичні обставини, що супроводжували його, тощо. У другому тому праці про Хмельницького йшлося про події після Переяславського договору. Тут Равіта дав досить розлогу характеристику особи І. Виговського, представляючи його єдиним представником козацтва, що вмів політично мислити. Позитивно оцінюючи Гадяцьку угоду, Равіта зосереджувався також і на причинах її поразки, стверджуючи, що в руському стані забракло інтелігенції, котра змогла би гідно оцінити переваги цього документа (с. 179). Прискіпливо розглядає Є. Коко і оцінки Равітою гетьманування Юрія Хмельницького, період Руїни, та спроби Івана Мазепи відбудувати та відстояти козацьку державу.

Окрім козацтва, іншою важливою для Равіти темою були гайдамацькі рухи. У праці “Історія гайдамацьких рухів” від досліджував селянські бунти, спровоковані відновленням у 1714 р. польської колонізації Правобережжя, де творення великих латифундій спричинилося до розвитку панщини та зростання повинностей. У гайдамацьких рухах і козащині Равіта бачив істотні відмінності – елементам ідейної зорганізованості козацтва (прагнення волі) він протиставляв інстинктивні виступи гайдамаків. Вважав ці гвалтівні виступи “виявом спільноти, керованої бажанням помсти, грабунків та релігійним фанатизмом простих і диких за своєю природою людей”. Полемізуючи з В. Антоновичем, котрий причину повстань вбачав у посиленні тиску на селян, Равіта стверджував: чим далі до південно-східних кордонів Польщі, тим ці утиски були слабшими, а стосунки селян і шляхти вибудовувалися на засадах, з боку останньої, гуманних і високоморальних. На його думку, бунти спричинювалися не економічними чинниками, а особливостями характеру русинів, у природі яких ще залишалися відгомони козацтва та авантюризму (с. 200).

Як бачимо, дослідження Равіти, що заторкали дуже болісні моменти історії польсько-українських стосунків, були виразно тенденційними та досить претензійними. Але саме це сприяло їхньому поширенню та жвавому обговоренню в сучасних польському та українському наукових середовищах. Є. Коко характеризує рецепцію доробку Ф. Равіти-Гавронського з історії України, що значно збагачує розуміння предмета його дослідження. Скажімо, в оцінках польських науковців Равіта виступав поважним знавцем української проблематики і навіть скептицизм щодо фаховості її опрацювання не зміг здолати цієї репутації. Попри визнання його загальної ерудиції та компетенції, підкреслювався, найперше, його наративний таланти: головно простота стилю та вміння зацікавити читача. Добре також сприймався в певних колах його спосіб інтерпретації явищ козащини. Зокрема, К. Осташевський-Баранський підкреслював, що “вона в Равіті не розглядається не як устрій, а як цілісність, ворожа кожній культурі, кожній державі, ...ідеалом її ніколи не була воля народу чи свобода віровизнання, а лише сваволя” (с. 210). Акцептувалася, також й ідея про “туранські” складники в її генезі. Таке розуміння, зауважує Є. Коко, насправді було вигідним у польському націоналістичному середовищі, оскільки дозволяло ослабити думки про те, що начебто у зростанні цього руху завинили панські утиски. Водночас “туранська” гіпотеза дозволяла констатувати незмінність певних рис українського суспільства, чим легко було пояснити події в сучасній їм Україні початку ХХ ст. Зрештою, свідченням визнання ідей Равіти

стало присудження першому тому його монографії про Б. Хмельницького відзнаки краківської Академії знань.

Проте не бракувало в польській історичній науці і критичних зауважень, що лунали з уст фахових дослідників старовини. Зокрема, В. Каменецький писав, що праця про Хмельницького була плодом націоналістичної думки, де патріотизм заслонив очі істориків (с. 211). У відгуку про “Історію гайдамацьких рухів” читаємо: що хоча це і перша цілісна спроба синтетичного осягнення проблеми, проте вона надмірно тенденційна та позбавлена сучасного соціологічного аналізу. Обговорювалися праці Равіти і на сторінках історіографічних видань, але не надто активно. Це пояснюється тим, що, по-перше, згадана проблематика не вельми цікавила тодішніх польських дослідників, а, по-друге, праці Равіти з погляду фаховості оцінювались з певними застереженнями. Загалом, погоджуючись з ідеями Равіти та вважаючи його доробок на ниві південно-східної історії досить вагомим, такі польські історики, як В. Конопчинський, Т. Корзон, Л. Колянковський, закидали йому і критичні зауваження, що стосувались, зазвичай, браку об’єктивності у використанні джерел та літератури.

Значно гостріше оцінювали напрацювання Равіти в українському історіографічному середовищі. М. Грушевський, скажімо щодо праці про Ранньосередньовічну Русь закидав авторові необізнаність з найновішою науковою літературою, що призвело до численних фактографічних помилок. Загалом, ця праця викликала у відомого українського історика враження недбалості та претензійної, дилетантської – такої, що не робить честі а ні авторові, а ні всій польській історіографії. На верстатні слабкості Равіти вказував В. Липинський, оцінки якого перегукувалися зі згадуваними вже зауваженнями Т. Корзона. До дослідження про гайдамацькі рухи досить критично віднісся й В. Антонович. С. Томашівський написав на цю книгу розлогу рецензію, у якій вказував на односторонність оцінок, брак знайомості з соціологією та історією культури та застосування “туранської” концепції як “баєчки, що пахне дуже давніми часами, аби з нею можна було полемізувати” (с. 214). Є.Коко погоджується з об’єктивністю оцінок С. Томашівського, свідченням неупередженості критики якого вважає схвальне сприйняття сильних сторін праці Гавронського, зокрема у з’ясуванні долі Сави Чалого, поясненні участі Росії у гайдамацьких заворушеннях чи влучних характеристиках ставлення до них українського духовенства.

Автор і сам не уникає теми оцінки значення творчості свого героя, доволі символічно завершуючи цей тематичний блок словами В. Липинського про суспільні наслідки такого типу праць, автором яких був Равіта: “Я глибоко переконаний, що не все польське суспільство стоїть за Равітою, а лише ті, хто тримає владу в своїх руках. Равіта є урядовим істориком... який мав би, проте, знати, що хто сіє вітер, той пожне бурю”.

Зауважимо, однак, те, що Є. Коко оминув увагою таке важливе питання, як поширення творчості Ф. Равіти-Гавронського у 30-ті рр. ХХ ст. в контексті модифікованої під потреби молодого держави “теорії кресів” та візії минулого України крізь призму ідей Равіти на зламі ХХ – ХХІ ст.

Підсумовуючи, зазначимо, що видання книги Є.Коко є знаковим для сучасної польської історіографії, оскільки свідчить про зорієнтованість наших колег на діалоги, у яких переосмислюються витоки численних міфів та стереотипів історії національних взаємин. У цьому сенсі життя і творчість Ф. Равіти-Гавронського є чудовим матеріалом щоб продемонструвати як суспільні очікування, котрі накладаються на особисті уявлення однієї, але непересічної, талановитої, дуже активної особистості, можуть витворити

абсолютно спотворені, проте надзвичайно живучі бачення спільного минулого, що їх так непросто подолати.

¹ Adamski Ł. – Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków. – Warszawa, 2011. 370 s.

² Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński (1846 – 1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości. – Gdańsk, 2006. – 276 s.

³ Gancarz B. “My szlachta ukraińska...”. Zarys Zycia I dzialalnosci Wacława Lipinskiego. 1882 – 1914. – Krakow, 2006. – 330 s.

⁴ Зашкільняк Л. Рец. на кн.: Б. Ганцаж. Ми, шляхта українська... Нарис життя і діяльності Вацлава Липинського. 1882 – 1914 // Український історичний журнал. – 2007. – № 4. – С. 211-216.

⁵ Арндт Х. Люди за темних часів. – К., 2008. – С. 25-26.

Лідія ЛАЗУРКО